

150 éve alakultak meg a Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi tárai

KORSÓS Zoltán^{1,2}

¹ Magyar Természettudományi Múzeum, 1088 Budapest, Baross u. 13.

E-mail: korsos.zoltan@nhmus.hu

² Állatorvostudományi Egyetem, Biológiai Intézet, 1077 Budapest, Rottenbiller u. 50.

E-mail: korsos.zoltan@univet.hu

Összefoglalás – Százötven évvel ezelőtt, 1870-ben érkezett el az ideje annak, hogy az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum a már milliós darabszámot elérő természettudományi gyűjteményei szakáganként szétváljanak. Az átszervezés keretében Eötvös József miniszter és Pulszky Ferenc főigazgató a korábbi Természetiek és Kézműtaniak Tárából létrehozták az Ásvány-Őslénytárat, a Növénytárat és az Állattárat. A Néprajzi Osztály két évvel később, 1872-ben jött létre. Élőkre neves tudósokat, Krenner Józsefet, Janka Viktort, Frivaldszky Jánost és Xántus Jánost neveztek ki. Megemlékezésünkben a szétválást előkészítő folyamatokat és a három természettudományi tár működésének első évtizedeit tekintjük át.

Kulcsszavak – Magyar Nemzeti Múzeum, Természetiek Tára, Ásvány-Őslénytár, Növénytár, Állattár, évforduló

BEVEZETÉS

Gróf Széchenyi Ferenc (1754–1820) 1802. november 25-én tette meg felajánlását, amellyel saját könyvtárát, kézirat-, térkép-, metszet- és éremgyűjteményét „*édes hazámnak és a közösségnek hasznára és javára mindörökké és visszavonhatatlanul*” adományozva megalapította a később róla elnevezett országos könyvtárat, egyben megvetette a Nemzeti Múzeum alapjait (BERLÁSZ 1967). A II. Ferenc császár által elfogadott és aláírt alapító okirat 4. pontjában rendelkezett arról is, hogy a gyűjteményeket az ország kormányzati székhelyén kell elhelyezni:

„Ámbár az országnak e Múzeuma számára legalkalmasabb hely maga a királyi pesti Királyi Könyvtár épülete, mégis ezek a gyűjtemények, amelyeket a hazának szentelek, azokkal, amelyek a Kir. Egyetem Könyvtárában ténylegesen léteznek, soha ne kevertessenek össze s ne egyesíttessenek hogy így, ha a tudományegyetemet

*Pestről valamely más helyre áttenni határoznák el, ez az Országos Múzeum mindig ugyanazon a helyen maradjon, ahol az irányító országos kormány szerv székhelyét tartja.”**

Az intézmény kormányzását az alapítólevél József nádorra (1776–1847) bízta, aki már egy évvel később, 1803-ban ki is állította és a közönség számára megtekinthetővé tette a több mint 12 ezer darabos gyűjteményt a korabeli Pálos kolostor épületében (a mai Papnövelde utca – Egyetem tér – Veres Pálné utca - Szerb utca által határolt területen). A gyűjtemények öréül Miller Jakab Ferdinándot (1749–1823) nevezték ki, aki az 1808. évi országgyűlés VIII. törvénycikkével a törvénybe iktatott Nemzeti Múzeum első igazgatója is lett.

Széchenyi Ferenc nem elégedett meg a saját kincsei nemzetnek adományozásával, hanem közreműködött egy felhívásban is, amelyet végül Miller Jakab Ferdinánd megfogalmazásában József nádor nyomtatott ki 1200 példányban (MILLER 1807). A felhívás a nemeseknek szólt adakozásra, nem csak a nemzet számára fontos tárgyaik begyűjtése céljából, hanem mindjárt egy önálló múzeum-épület építési költségeinek összegyűjtésére, amelynek Hild János által elkészített terveit a nádor a dokumentumhoz csatoltatta. A gyűjtemények többszöri és viszontagságos költöztetés után csak 1847-ben foglalhatták el helyüket a Pollack Mihály tervei alapján megépült múzeumépületben a Batthyány Antal József hercegtől vásárolt telken, a mai helyén.

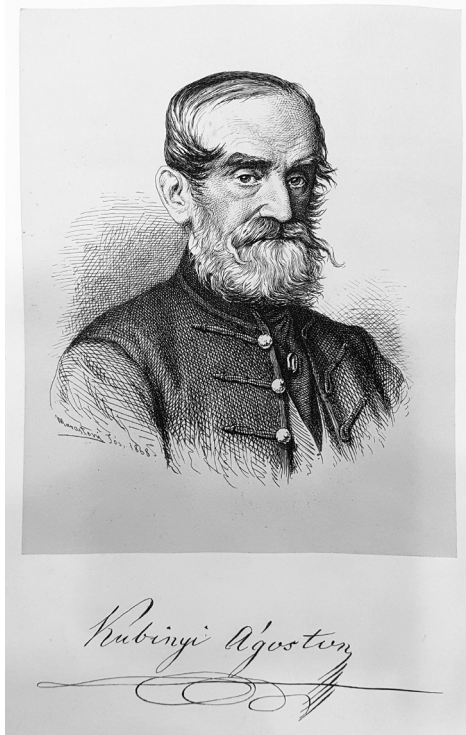
Az először főként könyvekből, történeti dokumentumokból és érmékből álló gyűjteménybe már 1803-ban bekerültek az első természetrajzi tárgyak: mégpedig mindjárt az alapító feleségétől, Festetics Julianna (1753–1824) grófnőtől, aki ásványgyűjteményt és később néhány szárított növényt adományozott a nemzetnek. Az adományok gyarapodásával indokoltá vált külön tárakat létesíteni, így jött létre 1810-ben a Természetiek és Kézműtaniak Tára (*Camera Naturae et Artis Productorum*), amelynek első kurátora Tehel Lajos (1769–1816) lett (PAPP 1992). Az első növénygyűjtemény (eltekintve Festetics Julianna száraz virágaitól) a Josef C. Edertől vásárolt erdélyi herbárium volt (BUCZKÓ & RAJCSY 1995), az első állattani anyag (eltekintve néhány kuriózumtól, mint pl. az egyszemű malac és egy hollótojás) pedig a nagyszombati özvegy Jordán Anna lepke- és csigagyűjteménye, amelyet 1811-ben vásároltak (KORSÓS 2002).

Ugyanebben az évben került az első őslénytani gyűjtemény is a múzeum birtokába (Rainer főherceg küldött „szekérderékszámra” jégkorszaki nagyemlőscsontokból a Tisza vidékéről). 1814-től két segédőr segítette a kurátor munkáját: Jónás József az ásványtan és Jány Pál János az állattan területén. A további gyarapodásból két botanikai tételt emelek ki: József nádor 1818-ban 7000 forintért megvette Kitaibel Pál (1757–1817) tudományos hagyatékát, amelynek része volt a 16 ezer lapos herbárium, 1839-ben pedig Sadler József (1791–1849) 28 ezer növénylapot tartalmazó gyűjteménye került a múzeumba. Állattani téren szintén két jelentős vásárlással gyarapodott a múzeum: 1824-

* Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Nr. 1.
http://tortenet.oszk.hu/html/magyar/01alapitas/alapito_okirat/oszk_alapito_okirat.pdf

ben az Ochseneimer-féle lepkékkel, amelyek fennmaradt, kifakult példányairól megállapítható, hogy ki is voltak állítva; valamint 1842-ben a Treitschke-féle lepkegyűjteménnyel, amely ma is megvan az eredeti állapotában (BÁLINT 2008). A Természetiek Tárában ekkor az alapítástól eltelt két-három évtized után már több neves szakember is dolgozott: az állattan területén Frivaldszky Imre (1799–1870) és Petényi Salamon János (1799–1855), a növénygyűjteményben Sadler József, a földtani gyűjteményekben pedig később, 1866-tól Krenner József (1839–1920).

A Nemzeti Múzeum igazgatója 1843. április 4-től Kubinyi Ágoston (1799–1873) lett (1. ábra), aki tevékenysége megkezdésekor azonnal új szervezeti és működési szabályzatot írt, amelyben minden ügyvezetést magyar nyelvűre állított át. Bevezette és kötelezővé tette a gyarapodási naplók vezetését, amellyel az eddig szórványos és esetleges beszerzési, gyűjteményezési adatok végre rendszerszerűvé válhattak. A Természetiek Tára gyűjteményei az időközben felépült új múzeumépületbe már 1846-ban beköltözhettek, ahol a II. emelet 14 helyiségét foglalták el (KUBINYI 1848). Ebben az időben még a tudományos és a bemutatásra szánt példányok nem különültek el egymástól, ezért a látogatási rend a tudományos munka „rovására” történt, hiszen ugyanazokban a helyiségekben, alkalmanként egyidőben zajlott (FEJŐS & KOREK 1982).

1. ábra. Kubinyi Ágoston (1799–1873)

Fig. 1. Ágoston Kubinyi (1799–1873)

A SZÉTVÁLASZTÁS

A Természetiek és Kézműtaniak Tára gyűjteményeinek gyarapodásával egyre sürgetőbben merült fel az a gondolat, hogy az összegyűlt tárgyakat szakirányú részlegekbe szétosztva válasszák szét. Sadler József 1849-ben bekövetkezett halála után a már korábban itt dolgozó segédőrök, Frivaldszky Imre és Petényi Salamon örökké léptek elő, új segédőrként Frivaldszky Jánost (1822–1895) vették fel, a növény- és ásványgyűjteményhez Kováts Gyula (1815–1873) került, az ő

halála után az ásványokhoz pedig Hantken Miksa (1821-1893). A gyűjteményi örök közül egy személyt „természettári ör” megnevezéssel vezetőnek neveztek ki: ilyen volt Kovács Gyula 1850-től 1865-ig, utána pedig Hantken Miksa mint tiszteletbeli ör és Frivaldszky János mint természettári ör működtek.

Hogy az 1848–49-es szabadságharc bukása és az azt követő évtizedek hogyan hatottak a Nemzeti Múzeum életére, az nem lehet ennek az évfordulás emlékezésnek a tárgya. A kiegyezés után 1867-től Andrássy Gyula új kormányában Eötvös József (1813-1871) lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A Nemzeti Múzeum vezető tisztségviselőinek kinevezése az ő hatáskörébe tartozott. Hogy Eötvösben rögtön felmerült a gyűjtemények átszervezésének gondolata is, arról fiához, Eötvös Lorándhoz 1869-ben írt levele is tanúskodik: „*Krennert kineveztem, s így máris legalább tűrhető állapotba helyeztem őt. Ha, mint reményelem, a Múzeum organizációját még 1870-ben kiviszem, a fizetések is javulni fognak, s így jövőjéről gondoskodva van*” (BENEDEK 1988, PAPP 2019). Tudni kell, hogy Krenner József, az önállósult Ásvány-Öslénytár későbbi igazgatója Eötvös Loránd „természettajzi nevelője” volt.

2. ábra. Pulszky Ferenc (1814–1897)

Fig. 2. Ferenc Pulszky (1814–1897)

A Nemzeti Múzeum átszervezését végül az új igazgató, Pulszky Ferenc (1814–1897) vitte végbe (2. ábra), aki Kubinyi után 1869. március 4-ével vette át a múzeum vezetését. Sajnos az akkori folyamatokról szóló levelezések, döntések és minden korabeli dokumentum, amelyeket 1934-ben átadtak az akkori Országos Levéltárnak, a budai várban lévő épületet 1945. január 25-én ért belövés következtében nagyrészt elégték (JÁNOSSY 1946). A háborús tragédiát előre látva

elindult ugyan a dokumentumokról a fotómásolatok készítése és a fondjegyzék összeállítása, de ezek többsége az iktatókönyvekkel együtt később, 1956-ban semmisült meg (BAKÁCS 1972, SZENTESI 2006). Ily módon csak Pulszky későbbi, fennmaradt visszaemlékezéseiből alkothatunk képet a szándékaról és a véghezvitt változtatások háttéréről (PULSZKY 1875, 1888).

Az új főigazgató vezérével az volt, hogy az intézményt közhasznúvá kell tenni, és a gyűjteményeket európai színvonalra kell emelni. 1875-ben írt áttekintésében a már elkezdett és még elvégzendő feladatokról így ír (PULSZKY 1875):

„A muzeum 1870-ig kizárólag az anyaggyűjtés stádiumában állt, de csekély dotatiója mellett a gyűjtés sem folytatható rendszeresen, s a gyűjtemények szaporodását nagyjából csak hazafi adományoknak köszönheté, a meglévő muzeumi tárgyak alig helyeztethettek el illően, kevés terem volt szekrényekkel ellátva, melyek szintén honfiak és hazafias érzelmű intézetek ajándékából készültek. Öt év óta azonban a kormány s országgyűlés tekintettel vannak az oly népszerű s oly sokat látogatott közművelődési intézet érdekeire, s viszonyainkhoz képest gondoskodtak szükségéről úgy, hogy a könyvtárnál, melynek csaknem fele része nem volt felállítva, jelenleg a lajstromozásnak és rendezésnek befejezése kevés hónapok múlva várható, az okirattár több irányban tetemesen szaporodott, s a költség nem hiányzott minden osztálynál külön szakkönyvtár felállítására, mi által az örök képesek a tudomány színvonalán maradni. A régiségtár bútorozása csaknem teljes, az állattáré jövő évben, az ásványtáré két év alatt elkészül; egy gipszöntvényi csarnok s egy népisme gyűjtemény bővítik az elébbi kincseket, a római feliratok elhelyeztettek, a középkori hazai emlékek szaporodnak, a képtár czélszerűbben állítatott fel, a hazai szobrászok művei egy külön folyosóban pontosítottak össze, s minden évben körülbelül 30,000 forint fordított a könyvtár s gyűjtemények gyarapítására. A lajstromozás a könyvtárban s régiségtárban, a meghatározás az állattárban, s a rendezés és felállítás az ásványtárban még egy ideig el fogják foglalni az örök és segédek szorgalmát, de a pusztán mechanikai munka már mindenütt vége felé jár s az idő közeledik, hol a tudományos munkálódás nagyobb mérvben folytathatik. Szükséges, hogy minden osztálynál adassék ki egy tudományos catalogus (catalogue raisonné), hogy a nevezetesebb tárgyakról készüljenek monographiák, hogy fölolvasások tegyék közhasznúakká a gyűjteményeket. A könyvtárnál gondoskodni kell a bekötésről, más részről egy csarnokról, melyben a legnevezetesebb kéziratok, nyomdai zsegek, különösen a magyarok kiállítassanak; a régiségtárnál most, hol a római feliratok már fényesen közétették, a történelemelőtti emlékek közül azok, melyek más országokéitól eltérnek, kiadandók, és különös figyelem fordítandó azon emlékekre, melyek a népvándorlás idejéből hazánkban találtattak, annál inkább, minthogy e korbéli emlékek eddig az archaeologok által rendszeresen alig tárgyaltattak. A magyar zománcz történelme még mindig vár felderítőjére, a magyar műemlékek, melyek templomokban, középületekben s kastélyokban lappangnak s elhanyagoltainak, gipszöntvényekben s fényképekben lemásolandók s a muzeumban központosítandók, az állattárban az anyag már készen áll a magyar

fauna megírására, az ásványtárban hiányoznak még az őslények egész sorozatának lenyomatai, melyek a British Muzeumból könnyen megszerezhetők. A képtár újra rendezendő, úgy; hogy a régi képek az országos Eszterházy-képtárba tétessenek át, s az újkoriak onnét a múzeumba szállíttassanak, a kézrajzok s rézmetszetek a közönség érelmébe hozandók s egy photographiai képgyűjtemény alakítandó, nem is említve azon nevezetes szerepet, mely az iparmuzeumnak s rajztanodának az ízlés nemesítésére fel van tartva. Szóval szükséges, hogy azon gyűjtemények, melyek most a múzeum épületében fel vannak halmozva, ne maradjanak holt kincsül, hanem úgy mint az arany s ezüst rudak, melyek a bank pinczéiben letéve mégis a pénzforgalom alapjául szolgálnak, ez is leírások, másolások, felolvasások és kiadások által új életre ébresszessék s termékenynyé tétessék. Ez a legközelebbi évek feladata.”

Pulszky a már meglévő táruk közül a Természetieket további osztályokra, három részre osztotta: Ásvány-Őslénytár, Növénytár és Állattár, és két évvel később leválasztotta róla a Kézműtaniakat Néprajzi Osztály néven. Rajtuk kívül működött az Érem- és Régiségtár, a Múzeumi Képtár, és természetesen a Széchényi Országos Könyvtár. Az újonnan kiadott szervezeti és szolgálati szabályzat 53. §-ában a három természettudományi tár működését a következőképpen határozta meg (kézirat az MTM Történeti Gyűjteményében):

„Ez osztályok mindegyike külön szakszeméllyzettel bír és külön, az illető osztály jellegéhez és szükségletéhez alkalmazott növedéknaplót és tárgymutató lajstromot vezet.

Ezen osztályok mindegyike az általános gyűjteményen kívül egy-egy külön, az illető hazai természeti terményeket feltüntető magyar alosztállyal, továbbá több rendbeli ún. typicus, illetőleg terminológiai gyűjteménnyel bír, mely utóbbiak fel nem bonthatók s az általános gyűjteménybe be nem oszthatnak.

E tárukban főgond fordítandó a gyűjtemény-tárgyak gondozására s azoknak a romboló befolyások ellen való megóvására. Nagyobb belértékkel bíró tárgyak csak az ásványtári osztályban találhatván, egyelőre csak ezek tartatnak külön biztonsági zár alatt.

E tárukban a gyűjtemények egy része közszemlére van kitéve, más része tudományos használat s illetőleg meghatározások céljából a fiókokban van elhelyezve. A fiókgyűjtemények meg szemlélésére s meghatározások eszközzésére mindenkor az ór engedélye szükséges.”

Pulszky a tárukhoz új hivatalnokokat, múzeumi öröket és további személyzetet alkalmazott. Figyelemmel volt a bútorokra is: az Ásványtárban például a Krenner tervezte szekrények még a külföldi szakemberek elismerését is kivívták. Minden osztály kapott egy szakkönyvtárt, és a kormány készséggel elfogadta az igazgató javaslatát a termék fűtésére is. Az Osztályok (Táruk) élére kiváló tudósokat nevezett ki, akik „csekély fizetésük mellett, mégis egész odaadással hivataluknak élnek, a reájok bízott gyűjtemények szaporításában és tudományos

ismertetésében találják éltök hivatását, nem hajhásszák a kitüntetések, nevök ritkán fordul elő a hírlapokban, mely a külföldön ismeretesebb, mint a hazában, érdemöket elismeri az egész tudományos világ.” (PULSZKY 1888)

Az 1870. január 22-vel a különvált természettudományi tárai élére az alábbi tudósok kerültek:

- Ásvány-Őslénytár: Krenner József
- Növénytár: Janka Viktor
- Állattár: Frivaldszky János

A további tárai az Érem- és Régiségtár (vezetője Rómer Flóris), a Múzeumi Képtár (vezetője Ligeti Antal), természetesen a Széchényi Országos Könyvtár (vezetője Fraknói Vilmos) és 1872-től a Néprajzi Osztály (vezetője Xántus János) voltak. Az embertani gyűjtemény ekkor még a régészeti osztály részét képezte, és elsősorban az ország különböző vidékein végzett régészeti ásatások csontanyagából állt. Rómer Flóris indítványára 1876-ban Pesten került sor a Nemzetközi Ősrégészeti és Antropológiai Kongresszusra, ami új lökést adott az embertani kutatásoknak Magyarországon (BERNERT 2018). A Nemzeti Múzeumon belül 1895-ben Jankó János javaslatára jött létre az embertani laboratórium, amely a gyűjteménnyel együtt 1902-ben már a Néprajzi Osztályt gazdagította (SEMAYER 1902). Önálló osztállyá szervezése csak jóval később, 1926-ban merült fel (BARTUCZ 1926). Végül a már a Magyar Nemzeti Múzeum „ernyőszervezetén” belül más múzeumokhoz (pl. az Országos Magyar Történeti Múzeumhoz hasonlóan) önállóan működő Országos Magyar Természettudományi Múzeum ötödik nagy egységként 1945-ben létesült az Embertani Tár (NEMESKÉRI 1961).

ÁSVÁNY-ŐSLÉNYTÁR

Az Ásvány-Őslénytár élére 1870-ben tehát Krenner József került (3. ábra). Életrajzát és a múzeumban végzett tevékenységét többen is feldolgozták (MAURITZ 1933, NAGY 1990, NAGY 1996, PAPP et al. 1994). A Természettudományi Társaság 1866-ban került múzeumi segédőrként. A kor legtöbb tudósához hasonlóan egyidejűleg egyetemi állása is volt, a műegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékén működött tanársegédként. A szolgálati létrán fokozatosan haladt előre mindkét helyen: a múzeumban 1869-től tiszteletbeli őr (segédőri fizetéssel), 1870-től rendes őr, majd igazgató őr; a műegyetemen pedig 1870-től egyetemi tanár lett, majd 1894-től a tudományegyetem Ásvány- és Közöttani Intézete élén dolgozott tovább, szintén professzorként. Pályája kezdetén nyilvánvalóan az is előnyt jelentett számára, hogy jó barátságban volt az Eötvös családdal; Eötvös József fiának, Eötvös Lorándnak az egyik nevelője volt (PAPP 2019), és a kiegyezés után vallás- és közoktatásügyi miniszterként működő édesapa ajánlotta Pulszkyknak és végül nevezte ki a múzeumi Ásvány-Őslénytár vezetőjévé.

3. ábra. Krenner József (1839–1920)
Fig. 3. József Krenner (1839–1920)

Az ásvány- és kőzettani anyag 1870-ben 12 441 tételből állt (KRENNER 1902). Jelentős gyarapodást jelentett ugyanabban az évben a Lobkowitz hercegek több mint 40 ezer példányos gyűjteményének megvásárlása, amelynek politikai történetét Móra Ferenc dolgozta fel olvasmányosan (MÓRA 1929). Hogy ez mekkora mennyiség lehetett, arról a következő adatok adhatnak képet (KRENNER 1871): a teljes gyűjtemény 800 mázsát nyomott és tizenegy vasúti kocsit töltött meg; csak a katalógus maga csaknem két mázsa súlyú volt! Bár az 1956-os múzeumi tűzvész a Lobkowitz-gyűjteményben is helyrehozhatatlan károkat okozott, a megmaradt ásványok a Tár törzanyagának ma is jelentős részét képezik (PAPP & VINCZÉNYI SZEBERÉNYI 1994).

Krenner mellett a Tár további tisztségviselői az önállóság első évtizedében a következő személyek voltak:

- Paszlavszky József (1846–1919): ásványtári segéd 1870-től 1873-ig, amikor egyetemi tanársegédként lemondott, később budapesti reáliskolai igazgató tanár lett;
- Wissinger Károly (1846–1893): ásványtári segéd 1870-től 1876-ig, amikor székesfehérvári reáliskolai tanárrá nevezték ki;
- Baczoni Albert (1842–1909): 1873-ban ásványtári segéd, de csak néhány hónapig, mert őstől egyetemi tanársegéd lett, azután kassai főreáliskolai tanár;
- Molnár Károly (1849–1918): 1874-ben ásványtári segéd, de szintén csak néhány hónapig, mert főreáliskolai tanár lett Székelyudvarhelyen;
- Lóczy Lajos (idősebb, 1849–1920): 1874-től ásványtári segéd, 1876-tól 1883-ig segédőr, amikor a m. kir. Földtani Intézetbe került át;
- Schmidt Sándor (1855–1904): 1876-tól ásványtári segéd, 1882-től segédőr, 1893-tól 1894-ig őr, amikor a budapesti műegyetem rendes tanárává nevezték ki.

A 19. század végének legnagyobb múzeumi mecénása Semsey Andor volt (1833–1923), aki teljes vagyonát gyűjteményvásárlásra, azon belül is elsősorban az Ásványtár anyagainak gazdagítására költötte. A Tárban 1882-től a tiszteletbeli főőr, majd 1902-től a címzetes osztályigazgató titulust érdemelte ki. Rajta kívül Loczka Józsefet (1855–1912) és Franzenau Ágostont (1856–1919) érdemes

megemlíteni, akik 1882-től először segédőrként, aztán őrként, végül igazgató őrként voltak tagjai az Ásvány-Őslénytárnak. Közülük Loczka volt a múzeum első vegyésze, aki ásványok elemzésével foglalkozott a tár 1882-ben létesített vegyi laboratóriumában. Mivel 1870-től 1912-ig Krenner a budapesti műszaki, majd a tudományegyetem ásványtani tanszékét vezette, és a vizsgálatokat ő és munkatársai is e közeli intézetekben végezhettk, ezért a Tárnak a vegyi laboratóriumon kívüli műszeres felszereltségét alig fejlesztették, így az alulmaradt a kívánatosnak (PAPP et al. 1994).

4. ábra. Krenner József nem csak mineralógus volt, általában szerette a természettudományokat – saját kezű rajza egy tigrisről (MTM Tud.tört. Gyűjt.)

Fig. 4. József Krenner was not only a mineralogist – this is his own aquarel of a tiger (Science History Collection of HNHM)

Az őslénytani gyűjtemény a kezdetektől együtt szerepelt az ásvány-és kőzettannal. Bár Krenner maga mineralógus volt, és munkatársait is ennek megfelelően választotta meg, pályakezdőként földtani és őslénytani, elsősorban a gerinces paleontológiai közleményei is voltak (4. ábra). A Tárnban dolgozó Franzenau Ágoston és a tíz éven át itt tevékenykedő id. Lóczy Lajos sokat foglalkoztak őslénytani problémákkal is. Semsey Andor legnagyobb mennyiségben és értékben ásványokat és meteoritokat vásárolt a Tárnak, de számos egyedi őslénytani díszpéldányt is megvett. Lóczy részt vett Széchenyi Béla gróf közép- és kelet-ázsiai expedíciójában (1877–1890), ahonnan több mint 200 értékes ősmaradványt hozott haza. Franzenau pedig kora legjobb Foraminifera-kutatója volt (KECSKEMÉTI & NAGY 1994).

1889-ben Krenner a következőképpen foglalta össze az Ásvány-Őslénytani Osztály munkarendjét:

„Az ásványtani osztály áll:

1. Ásványtani
2. Petrographiai
3. Meteorit
4. Őslénytani gyűjteményből.

Az osztály személyzete a következő:

- 1 őr (Krenner József)
- 2 segédőr (Schmidt Károly, Franzenau Ágoston)
- 1 vegyész (Loczka József)
- 1 laboráns
- 1 szolgál.

Az osztályban a segédőrökre nézve a rendes munkaidő 9–1-ig, és pedig akként, hogy 9–12-ig az őr által reájuk bízott munkákkal foglalkoznak, az utolsó órát azonban az osztályban saját kiképzésükre – amennyiben a szolgálat érdeke azt megengedi – használhatják.

A vegyésznek munkaideje a laboratóriumban reggel 9–1-ig, délután 3–5-ig.

A szolgálának és laboránsnak reggel 8–1-ig, délután 3–5-ig kell az osztály helyiségében jelen lennie. Vasár- és ünnepnapokon azonban csak rendszeren a délelőtti órákban.

A tulajdonképpeni gyűjteménytermek kinyitvatnak 9 órakor, kivéve a nyitási napokat, mikor $\frac{3}{4}$ 9-kor történik.

A beérkezett tárgyakat rendszeren a segédőrök kebelezik be az acquisitio lasjtromokba, és pedig az előre megállapított sémák szerint. Ők végezik azonkívül az őr által reájuk bízott egyéb hivatalos írásbeli és más természetű hivatalos munkákat. Az osztály tárgyait a segédőrök csakis az őr beleegyezésével írhatják le közlés végett.

Az egyik segédőr a szakkönyvtár kezelésével bizatik meg.

Nyitási napokon megállapított heti sorrend szerint a segédőrök egyike az osztályban akként gyakorol felügyeletet, hogy legalább is félórai időközökben a termeket végigjárva, szabályszerű rend betartásáról így személyesen is meggyőződést szerez.

Ha a szolgál vagy laboráns, hacsak rövid időre is az osztályból távozik, be kell azt az egyik hivatalnoknak jelentenie.

Budapest, 1889. október 20-án

Dr Krenner József Sándor
múzeumi őr”

Az Ásvány-Őslénytár, majd az 1939-es kettéválasztása nyomán alakult Ásvány- és Kőzettár, valamint Föld- és Őslény[tani] tár (mai elnevezése: Őslénytani és Földtani Tár) további részletes történetét a Kecskeméti Tibor és Papp Gábor szerkesztésében megjelent könyvben találjuk (KECSKEMÉTI & PAPP (eds) 1994).

NÖVÉNYTÁR

Sadler József halála után 1850-től Kováts Gyula volt az a botanikus, aki a természettár őreként a növénytani gyűjteményt felügyelte. Bár FILARSZKY (1902) szerint Kováts az egyéb elfoglaltságai mellett nem sokat törődött a gyűjteménnyel az MTM Tudománytörténeti Gyűjteményében fennmaradt leltárívek szerint a gyarapodásról részletes feljegyzéseket készített. Betegsége miatt 1863-tól már nem foglalkozhatott a múzeum tulajdonában lévő herbáriummal (GÖNCZY 1874), 1865-től pedig már hivatalosan sem volt múzeumi őr. A múzeum növénytani gyűjteményeinek az 1860-as évek második felében nem volt olyan kezelője, aki jártas lett volna a botanikában, így időszerű volt, hogy az 1870-ben létrehozott, önállóan működő Növénytár („füvészeti osztály”) élére megfelelő szakembert nevezzenek ki.

Ő lett 1870. január 22-vel Janka Viktor (1837–1890) (5. ábra), akinek előmenetelét a jelentős befolyással bíró és a botanika („*scientia amabilis*”) iránt szenvedélyesen érdeklődő Haynald Lajos kalocsai érsek (1816–1891) is figyelemmel kísérte. Haynald ugyanekkor 12 000 forintos alapítványt is létesített a hazai botanikai kutatások elősegítésére, valamint saját növénygyűjteményét is a múzeumra hagyományozta („*Herbáriumomat és botanikai könyvgyűjteményemet a Nemzeti Múzeumnak hagyományozom szekrényeikkel együtt*”).

A Növénytár 1870-ben a következő gyűjteményeket tartalmazta: „1. Herbarium, azaz szárított növénygyűjtemények tudományos floristikai célra, 2. Technikai gyűjtemények, mint: fagyűjtemények, egy viaszból készített szép gyümölcsgyűjtemény, különböző látványságok, ...3. Egy füvészeti műveket tartalmazó kézikönyvtár.”

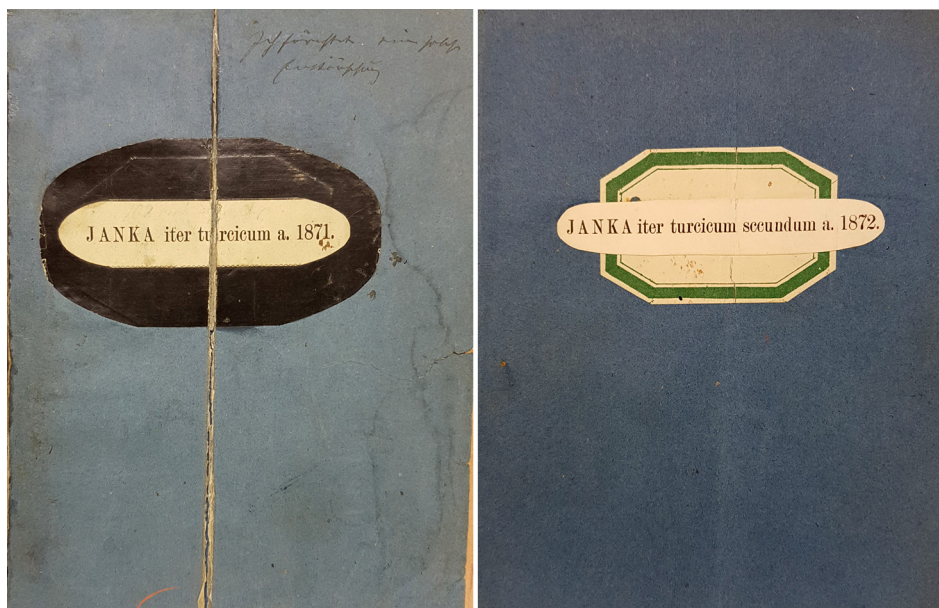

5. ábra. Janka Viktor (1837–1890)

Fig. 5. Viktor Janka (1837–1890)

A 2. pont alatt felsorolt tárgyakat helyszűke miatt a „Köztelek Intézetnek” átadták. A herbárium a 6 nagy gyűjteményből állt, amelyek mindegyike egy-egy jeles gyűjtő nevéhez kötődik: Kitaibel Pál, Lumnitzter István, Wolny András, Sadler József, Simonyi Ernő és Kováts Gyula (JANKA 1880).

Janka nagy lelkesedéssel látott hozzá a Sadler után elhanyagolt növényteni gyűjtemény gyarapításához. A fent felsorolt utóbbi öt gyűjteményt (a Kitaibel-kollekció kivételével) egy egységes Herbáriumban egyesítette. További magángyűjtemények megszerzésén kívülsaját gyűjtőutakat is szervezett: 1871-ben és 1872-ben egymás után kétszer látogatott el Törökországba (a mai Bulgária területére), ezen útjainak naplói a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében vannak (6. ábra). Később Erdélybe és Olaszországba, Málta szigetére is tett botanikai utazást. A Növénytár személyzete ekkor és még sokáig csak egyetlen őrből és egy szolgából állt (JANKA 1880). Janka Viktorról önálló, részletes életrajz sajnos nem jelent meg, pályájáról csak egy rövid cikkből, illetve a kor botanikusainak tágabb áttekintéséből tájékozódhatunk (PRISZTER 1990, PIFKÓ 2019).

6. ábra. Janka Viktor törökországi naplói (MTM Tud.tört. Gyűjt.)

Fig. 6. Viktor Janka's collecting diaries of the Turkey expeditions
(Science History collection of HNHM)

Növénytani Osztály második öre (vezetője) Istvánffi (eredeti nevén Schaarschmidt) Gyula (1860–1930) volt, aki elsősorban alacsonyabbrendű növényekkel foglalkozott. 1889-től 1897-ig dolgozott az osztályon, amikor is egyetemi tanári állást fogadott el Kolozsváron. Fő kutatási területe a gombák és a gombák okozta növényi betegségek vizsgálata volt. Igazgatósága alatt, 1892-ben került a múzeumba Haynald Lajos több mint 110 000 lapos herbárium és gazdag könyvtára. A ma már a törzsanyagba fajonként, rendszertani helyükre beosztott Haynald-gyűjtemény a Magyar Természettudományi Múzeum egyik legjelentősebb kincse (BAUER & BAJZÁTH 2016). Szintén ekkor érkezett be Kossuth Lajos nevezetes növénygyűjteménye, amely az eredeti szekrényekkel együtt ma is a Növénytár díszé.

A következő jelentős gyarapodás Hazslinszky Frigyes (1818-1896) mohákat, zuzmókat és egyéb alacsonyabbrendű növényeket tartalmazó gyűjteménye volt. Erről 1888-ban még Janka Viktornak küldött levelében így ír: *„Igen tisztelt Igazgató Úr! Igen örülök, hogy zuzmógyűjteményem a nemzeti múzeumba ment, mert különben nekem kellett volna azt átvennem, természetesen a haza részére. A pénzt adomány útján szereztem volna.”* A gyűjtemény egyes részei még Hazslinszky életében a múzeumba kerültek, majd 1894-ben a teljes magángyűjteménye a Növénytani Osztályra került. De már ezt megelőzően, Haynald herbáriumának megérkezésével szűkösnek bizonyult a Nemzeti Múzeumban a többszázezer példányos növénygyűjtemény számára kijelölt hely. Így az első természettudományos részleg, amelynek költöznie kellett az eddig egységes nemzeti múzeumi elhelyezésből, a Növénytár lett, amelyet 1892-ben a Széchenyi u. 1. szám alatti bérelt lakásokban helyeztek el.

A Növénytani Osztály személyzete már Istvánffi Gyula alatt gyarapodott egy egyetemet végzett, kiváló botanikussal, Bernátsky Jenővel (1873–1944). 1896-tól növénytári segéd, 1901-től 1905-ig pedig segédőr volt az osztályon. Istvánffit 1898-tól Richter Aladár (1868–1927) váltotta az osztály élén, aki alig több mint fél évig volt vezető, mert 1899-ben a kolozsvári egyetem növénytani tanszékének lett a tanára. Richter távozása után új korszak kezdődött a Növénytani Osztály életében, ahova Filarszky Nándort (1858–1941) nevezték ki vezetőnek. Az ő közel 30 évig tartó vezetése alatt, a jelentős létszámnövekedésnek is köszönhetően, a Nemzeti Múzeum Növénytani Osztálya az ország egyik legfontosabb központjává vált a hazai botanikai kutatások területén.

A Növénytár további részletes történetét a Tár 125 éves évfordulójára 1995-ben megjelent, Buczkó Krisztina és Rajczy Miklós által szerkesztett könyvecskében találjuk (BUCZKÓ & RAJ CZY (eds) 1995).

ÁLLATTÁR

Az állattani gyűjtések tárgyai és egyéb szerzemények már a legkorábbi időtől kezdve többé-kevésbé nyomon követhetők a korai leltári listákban. Az 1821-es „*Catalogus Reinventationalis Rerum Naturalium et Artefactorum in Camera Naturae & Artis Productorum Musei Nationalis Hungarici praeexistentium*” c. katalógusból sorra kimásolták az egyes állatcsoportok szerzeményeit, ezeket „*Consignatio*”-nak hívták (pl. „*Consignatio Molluscorum*”, a puhatestűek kilistázása). Az 1821-es leltárban szereplő első állattani lap 7 db *Apus pisciformis* (= *Branchipus pisciformis*, mai érvényes nevén *Branchipus schaefferi*, a közönséges tócsarák, Crustacea) beérkezéséről szól. 1821-től 1850-ig nincs számozott, egységes leltárkönyv, csak az egyes beszerzéseknek, adományoknak megfelelő, a tárgyakat listázó lapok. Ezekről készült egy összesítés is, 1824-től 1849-ig bezárólag. Számozást csak 1850-től kaptak a tételek: az első (1/1850) „*Kováts Gyula museumi ör ajándoka, Typhlobdella kovátsii, Aggteleki-barlang*”. Innentől kezdve két önálló állattani leltárkönyvet vezettek: egyet a gerinctelen, egyet pedig a gerinces állatok számára. (A gerinctelen állatok mellé kerültek a kézműtani osztály szerzeményei is.) A két leltárkönyv egészen 1898. december 31-ig tartott, a gerinctelenekét a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye, a gerincesekét pedig az Emlősgyűjtemény őrzi.

1849 végén összesen 32 000 gerinctelen és 3500 gerinces állatpéldány volt az állattani gyűjteményekben. A következő húsz évben hatalmas lendülettel indult meg a gyarapodás, amely nagyrészt Frivaldszky Imre munkájának köszönhető. A jelentős hazai és külföldi gyűjtésekből és ajándékozásokból 1869-ig mintegy 150 000 példánnyal nőtt a tárgyak száma (FRIVALDSZKY 1880).

7. ábra. Frivaldszky János (1822–1895)

Fig. 7. Frivaldszky János (1822–1895)

Az Állattár elkülönülésekor élére az amúgy már 1849 óta segédőrként itt dolgozó Frivaldszky János (1822–1895) került (7. ábra). Életrajzát többek közt Csiki Ernő (CSIKI 1903) és leszármazottja, id. Frivaldszky János (FRIVALDSZKY 2015) dolgozták fel, de kiváló áttekintést kapunk a múzeumban végzett munkája jelentőségéről Vig Károly könyvéből is (VIG 2019). Tíz év alatt az Állattár további 170 ezer példánnyal gyarapodott, amelyek között jelentős külföldi gyűjtések is voltak: pl. Xántus János kelet-ázsiai expedíciójának 85 000 egyede (FRIVALDSZKY 1880). Ennek kapcsán Frivaldszky érdekes vitába keveredett Rómer Flórisssal, a Régiségtár akkori igazgatójával.

Rómer 1869-ben publikált egy rövid esszét „*A magyar nemzeti múzeum rendeltetéséről*”,

amelyben kifogásolta, hogy a „tengeren túlról holmi darabos mutatványokat” állít fel a nemzeti múzeum, s „ha ezt akarjuk, akkor töröljük el mindenekelőtt a magyar nemzeti múzeum elnevezést!” (RÓMER 1869) Ugyanott konkrétan, de kicsit megenyhülve így fogalmazott: „Jól értsük meg egymást; nem mondom én, hogy a Dukától, Xantustól s több lelkes hazánkfíától ajándékozott, bárhonnan való tárgyakat föl ne állítsuk, sőt álljanak ezek, mint a hazafias áldozatok csillagjai a nemzet Pantheonában – de mig kénytelenek vagyunk mindennap a legbecsesb honi leletekről vagy gyűjteményekről lemondani – mivel állítólag nincs pénz, ne költsünk nagyobb összegeket olyanokra, melyek miatt, ha tárlatainkban hiányzanak, senki sem tehet szemrehányást, mig minden magyar fájdalommal nézi a külföld múzeumaiban a magyar tárgyakat, melyeket megvenni elmulasztottunk, mivel erre nem volt pénzünk.” Frivaldszkynak ez nyilván nagyon rosszul esett, hiszen az említett neves utazók gyűjteményeinek megvásárlását nagyrészt ő szorgalmazta. Írt is egy ellenesszét, amely azonban – legjobb tudomásom szerint – sosem jelent meg, csak a Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében őrződött meg. Az „Észrevételek Romer Florisnak a magy. nemzeti museum rendeltése czimű cikkére” (sic) feliratú kéziratát a következő mondattal kezdi: „A cikk szerzője, úgy látszik, a m. n. museum rendeltetése eszméjét igen ferdén fogta fel, a midőn annak hivatását oly szűk korlátok közé kívánná szorítani, mely épen annak rendeltetésével ellenkezik.” Ezután több oldalról cáfolja a Rómer által felhozott korábbi példákat, miszerint sosem lett volna célja a múzeumnak a külföldi anyagok gyűjtése. „De még kevésbé hallgathatjuk el megütközésünket a felett: hogy az érdemes cikk-író az egyetemes museum fogalmával a n. museum elnevezést is összeférhetetlennek tartja. – Bocsánat, mit jelent a museum mást: mint a tudományosság csarnokát? Összeférhetetlen az, hogy egy egyetemes tudományosság csarnoka nemzeti, vagy is a nemzeté legyen, miután a nemzet alapítá és tartja fenn?”

Az Állattár további tisztségviselői az 1902-es centenáriumiig a következők voltak (HORVÁTH 1902):

- Dréher István (1825–1888) a szabadságharc főhadnagya 1866-tól haláláig állattári „kitömő”;
- A fiatalon elhunyt Karl (Károli) János (1842–1882) 1870-től haláláig állattári segédőr, az ichtológia és herpetológia kiváló tudósa volt;
- Mocsáry Sándor (1841–1915), aki hártványászárnyúakkal foglalkozott (VAS 2015), 1870-től állattári segéd, 1882-től segédőr, 1893-tól őr, 1901-től igazgató őr;
- Horváth Géza (1847–1937): 1873-tól állattári segéd, de 1874-ben lemondott, majd 1895-től igazgató őr, 1901-től osztályigazgató lett; később 1923-ban egy évre a Nemzeti Múzeum megbízott főigazgatója is volt;
- Herman Ottó (1835–1914) is eltöltött 4 évet az Állattárban: 1875-től 1879-ig állattári segédként, de utána országgyűlési képviselőként is figyelemmel kísérte a múzeum sorsát. Neki köszönhették a már önállósult természetrajzi

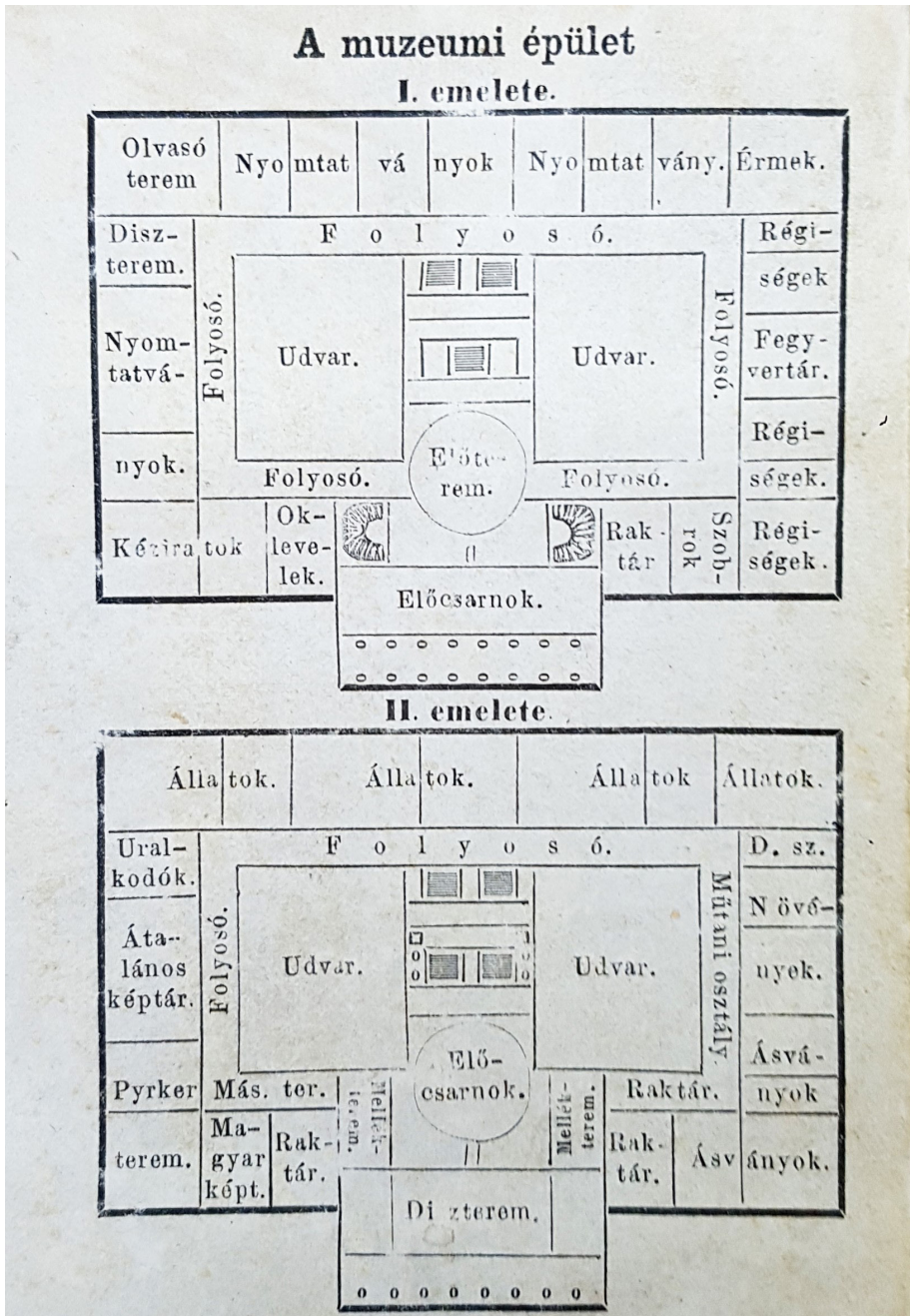
- táruk saját folyóiratukat, a *Természetrajzi Füzeteket*, amely 1877-ben indult (HERMAN 1877).
- Madarász Gyula (1858–1931), aki nevéhez híven madarakkal foglalkozott, 1880-tól állattári segéd, 1882-től segédőr, 1893-tól őr, végül 1901-től igazgató őr volt;
 - Örley László (1856–1887) helmintológus, a férgek tudora, 1882-től haláláig állattári segédőr volt;
 - Daday Jenő (1855–1920): a rákok és más vízi gerinctelenek tudója 1887-től állattári segédőr, 1898-tól 1902-ig pedig őr volt, ekkor elfogadta a pesti egyetem egyetemi tanári állását;
 - Lendl Adolf (1862–1943), a sokoldalú (KORSÓS 2018), aki 1889-től 1894-ig volt állattári segédőr, amikor is preparátorműhelyet nyitott Budapesten;
 - Kuthy Dezső (1844–1917): 1894-től segéd, 1899-től őr, bogarakkal foglalkozott;
 - Kertész Kálmán (1867–1922): legyész, 1896-tól segéd, 1901-től segédőr, 1912-től haláláig igazgató őr;
 - Csiki Ernő (eredeti nevén Dietl Ernő, 1875–1954) bogarász, 1897-től segéd, 1901-től segédőr, majd 1924-től 1932-ig az Állattár igazgatója lett.

A Nemzeti Múzeum száz éves évfordulójára az Állattár gyűjteményeinek összpéldányszáma 910 ezer gerinctelen és 68 ezer gerinces egyeddel már megközelítette az egymilliót (HORVÁTH 1902). Szabály lett, hogy az egyes osztályok tisztségviselői a saját szakmájukba vágó magángyűjteménnyel nem rendelkezhetnek, így a Nemzeti Múzeum alkalmazásába kerülő tudósok kinevezésük alkalmával magángyűjteményeiket a múzeumnak ajándékozták. Ennek ellenére, már az önállósodás után vétel útján is kerültek gyűjtemények az Állattárba: Bíró Lajos magyarországi rovargyűjteményét, Méhely Lajos herpetológiai gyűjteményét és Madarász Gyula madártojás-gyűjteményét vásárolta meg így a tár az évi rendes költségvetéséből (HORVÁTH 1902).

Az Állattár további részletes történetét az *Állattani Közlemények* tudományos folyóirat 100 éves és a Nemzeti Múzeum alapításának 200 éves évfordulója alkalmából KORSÓS (2002) írta meg.

ELHELYEZÉS-TÖRTÉNET

Az alapítástól kezdve folyamatosan gyarapodó gyűjtemények többszöri vándoroltatás után 1847-ben foglalhatták el méltó helyüket a Pollack Mihály által tervezett és 1837-től tíz év alatt felépült épületben a mai Múzeum körúton. A természetrajzi osztályok 1870-ben a háromszintes épület második emeletén 14 teremben helyezkedtek el (8. ábra).

8. ábra. A Nemzeti Múzeum épülete két szintjének alaprajza (DUX 1857)
 Fig. 8. Blueprint of the two-story building of the National Museum (DUX 1857)

Mivel az elhelyezés az idők folyamán egyértelműen szűkös és zsúfolt lett, valamint az új igazgató, Pulszky Ferenc törekvése is az volt, hogy a múzeum közhasznúvá váljon, azaz a gyűjtemények a tudományos kutatás és a közönségnek való bemutatás céljait egyaránt szolgálják, ezért felmerült, hogy egyes múzeumi osztályokat a főépületből költöztessenek ki. Ennek vizsgálatára a képviselőház egyik tagja indítványozta 1871-ben, hogy az országgyűlés küldjön ki egy szakbizottságot, amely tegyen javaslatot a múzeumi gyűjtemények szervezésére, elhelyezésére. A jeles tudósokból álló bizottság meg is kezdte munkáját, és sorra végigvizsgálta a Nemzeti Múzeum egyes osztályainak körülményeit. Helyzetjelentései, amelyeket P. Szathmáry Károly országgyűlési képviselő, a bizottság jegyzője állított össze, három részben jelentek meg a *Budapesti Közlöny* 1874-es 8. évfolyama 49., 50. és 51. számaiban. A természetrajzi gyűjtemények szervezését illetően a szakbizottság első alapelve a következő volt: „... minden gyűjtemény ott és akként állíttassék föl, ahol tudományos és gyakorlati felhasználását legcélszerűbben lehet eszközölni.” Ennek eredményeképpen javasolták az országos geológiai intézet földtani és őslénytani gyűjteményeit a múzeumával egyesíteni, és hasonlóképpen a növénytani gyűjteményt a budapesti magyar királyi egyetem elkészülés alatt álló növénykerti épületeiben elhelyezni. Az állattani osztályt Margó Tivadar egyetemi tanár vezetésével tekintette meg a bizottság: a kialakult vélemény szerint „a gyűjtemény fölállítására részint a tárgyak nagysága, részint pedig a fajok igen nagy száma miatt sokkal nagyobb tér kívántatik, mint bármely más természetrajzi gyűjteménynél”. Megállapították, hogy ez a bővítés az épületben „csakis azon esetben lenne eszközölhető, ha a képtár és az ethnográfiai gyűjteményelőbb más célszerű helyiségekbe tétetnek át.” Később a jelentés végén már azt mondták: „A nemzeti múzeumban létező, különben becses ethnographiai gyűjteményt illetően a bizottság azon véleményen van, hogy ez csakis ideiglenesen foglalhat helyet a nemzeti múzeumban s valódi helyén a felállítandó iparmúzeumban lesz.” Az „Iparmúzeum” meg is kapta első önálló épületét 1877-ben a Sugár úton (mai Andrássy út), majd 1896-ban már be is költözhetett a számára épült, Lechner Ödön által tervezett szépséges épületbe (ma Iparművészeti Múzeum) (Ács 2006). Ugyanebben az évben a nemzeti képtár is megkapta saját épületét, a millenáriis ünnepségekre a Hősök terén felépült Szépművészeti Múzeumot.

Ezekkel a kiköltözésekkel a Nemzeti Múzeum többi részlege kissé fellélegezhetett, de a Növénytárnak jelentős gyarapodásai miatt így is költöznie kellett, a már említett Széchenyi u. 1. szám alatti bérelt lakásokba. Helyét a második emeleten az Ásvány-Őslénytár foglalhatta el, de az Állattárnak továbbra is csak a déli oldalon lévő 8 helyiség maradt. Az állattani gyűjtemény példányainak együttes száma ekkor már elérte az egymilliót (HORVÁTH 1902).

A kezdetektől számos gondolat és törekvés merült fel az önálló Természettudományi Múzeum létrehozására. A *Képviselőházi irományok* 1878. évi XXIV. kötetének 1059-ik számában ezt olvashatjuk: „A mostani országházat azonban képtárrá is lehetne átalakítani; ezen esetben a [Nemzeti] Múzeum második emeletére kellene elhelyezni az Iparművészeti Múzeumot, és akkor a Múzeumban

levő természettudományi osztályok részére kellene egy külön Természettudományi Múzeumot építeni.” 1889-ben emlékirat született a múzeumi gyűjtemények elhelyezésének tárgyában, amelynek kapcsán felmerült az igény „a természetiek tárainak egy külön e célra emelendő épületben való elhelyezése iránt”.

Miközben a Növénytár már másodszor költözött, a Széchenyi utcából a Magyar Tudományos Akadémia épületének második emeletére, addig 1902-ben az Állattár még mindig a Nemzeti Múzeum második emeletén helyezkedett el 8 teremben (HORVÁTH 1902). Az egyre sürgetőbb helyszűke miatt látszólag felgyorsultak az események. 1906-ban az új Természettudományi Múzeum felépítését a Nemzeti Lovarda helyén tervezték, 1905-ben Lendl Adolf tervezett gyönyörű szecessziós épületet a Vérmezőre, majd 1919-ben újra csak öt kérték fel a Természettudományi Múzeum épülettervének elkészítésére, amelyet ekkor már a Lágymányosra gondolt megépíteni. Valódi döntés azonban nem született, az építkezések egyszer sem kezdődtek el. Fejérváry Géza Gyula szomorúan állapította meg a halála után 1932-ben megjelent könyvecskéjében (FEJÉRVÁRY 1932): „Teljesen hiányzik az egységes szempont, a komprehenzív irányítás és e téren tétova programtalanság, a vezetők individualitásából fakadó disszonantia eredményei jutnak kifejezésre.”

Közben a helyszűke miatt az Állattárnak is költöznie kellett az egységes épületből. Ugyan 1925. június 7-én az jelent meg a *Nemzet Újságban*, hogy „Öszre új épületet kap a Nemzeti Múzeum állattára”, mert Hóman Bálint főigazgató szerint „a kultuszminiszter döntött az állattár kitelepítése ügyében és az erre a célra szánt épület már a Gyűjteményjegyetem rendelkezésére áll”, az állattani gyűjteményeket még abban az évben átszállították a Szentkirályi utca egy bérházába, majd 1928-ban a már külön a részére megvásárolt korábbi banképületbe, a Baross utca 13. szám alá (ahol nagy részük mind a mai napig ott van). Bár az 1934. évi VIII. törvénycikk megalkotta az Országos Magyar Természettudományi Múzeumot a Magyar Nemzeti Múzeum keretein belül, a három különálló épületben saját útjukat járó természettudományi osztályok az 1945-ben hozzájuk csatlakozó Embertani Tárral együtt mind a mai napig nem kapták meg méltó, egységes elhelyezésüket. „Míg a Természettudományi Múzeum tárainak egy épületbe való összesítése meg nem történik, az egységes elvek szerint való vezetés kérdése megoldva nincsen.” (KOCH 1944)

*

Köszönetnyilvánítás – A cikk összeállításához szükséges forrásanyag felhasználásáért köszönetet szeretnék mondani mindenekelőtt a Magyar Természettudományi Múzeum vonatkozó tárai osztályvezetőinek: Dulai Alfrédnek, Fehér Zoltánnak, Papp Gábornak és Szurdoki Erzsébetnek. Matuszka Angéla könyvtárigazgatót az MTM Tudománytörténeti Gyűjteménye és a Történeti Adattár forrásanyagainak rendelkezésre bocsájtásáért illeti köszönet. Rajtuk kívül véleményükkel és megjegyzéseikkel segítették a cikk megírását: Bálint Zsolt, Horváth Csaba, Kecskeméti Tibor, Matskási István és Pifkó Dániel.

The natural history departments of the Hungarian National Museum have been established 150 years ago

Zoltán KORSÓS^{1,2}

¹ *Hungarian Natural History Museum, Baross u. 13., H-1088 Budapest, Hungary*

E-mail: korsos.zoltan@nhmus.hu

² *Institute for Biology, University of Veterinary Medicine,*

Rottenbiller u. 50, H-1077 Budapest, Hungary

E-mail: korsos.zoltan@univet.hu

Abstract – One-hundred and fifty years ago, in 1870 the time had come to separate the collections from each other with already millions of objects in the Hungarian National Museum. As part of the reorganization, from the previous Cabinet of Natural History and Technology minister József Eötvös and general director Ferenc Pulszky established the Mineralogical-Paleontological, the Botanical and the Zoological Departments, as well as the Section for Ethnography. Each of the departments received renowned scientists as heads: József Krenner, Viktor Janka, János Frivaldszky and János Xántus, respectively. In this paper, we recall the process leading to the separation and the functional beginning of the three natural history departments.

Key words – Hungarian National Museum, Natural History Cabinet, Mineralogical-Palaeontological Department, Botanical Department, Zoological Department, 150 years anniversary

INTRODUCTION

On November 25th 1802, Count Ferenc Széchenyi (1754–1820) offered his own library, collection of manuscripts, maps, engravings and coins to the nation, hence establishing the National Library (later named after him), and together with it the beginning of the Hungarian National Museum (BERLÁSZ 1967). The founding document – accepted and signed by Emperor Franz II – also declared in its fourth chapter that the museum has to be located in the governing city of Hungary. Palatine Joseph (1776–1847) was appointed as leader of the institution, who decided already one year later in 1803 to present to the public the twelve thousand objects of the collection in the building of the contemporary monastery of Pauline Fathers. Jakab Ferdinand Miller (1749–1823) became curator of the collections, and later first director of the National Museum, ratified by the VIIIth Act of the Parliament in

1808. Even during the continuous growth of the collection it was only in 1847 that it could finally be housed in the new museum building, designed by Mihály Pollack, in its present location on the Museum Boulevard.

It was already in 1803 when the first natural history objects have been acquired. They arrived from from the founder's wife, Countess Julianna Festetics (1753–1824) who donated a collection of minerals and a small amount of dried plants. With increasing donations the Cabinet of Natural History and Technology (*Camera Naturae et Artis Productorum*) was established in 1810 and its first curator, Lajos Tehel (1769–1816) was appointed (PAPP 1992). The first botanical collection (except for the dry flowers of Julianna Festetics), a herbarium from Transylvania arrived from Josef C. Eder (BUCZKÓ & RAJ CZY 1995), whereas the first zoological collection (except for such curiosities as a one-eyed piglet and a raven egg), Anna Jordán's butterflies and shells were purchased in 1811 (KORSÓS 2002). In the same year the first palaeontological collection was acquired: glacial mammal bones sent by Prince Rainer from the Tisza river region.

From 1814 two adjunct curators were employed: József Jónás (1787–1821) for the mineralogical, and Pál János Jány for the zoological collection. Further important acquisitions were: in botany, the scientific heritage of Pál Kitaibel (1757–1817), with his herbarium of 16 thousand sheets bought by Palatine Joseph, and the herbarium of József Sadler (1791–1849) with 28 thousand plant species in 1839. In zoology, the butterfly collection of Ochseneimer in 1824, and the similar butterfly collection of Treitschke in 1842 were acquired; they both exist today in their original condition (BÁLINT 2008). In the first two or three decades several prominent scientists have been employed at the Natural History Cabinet: Imre Frivaldszky (1799–1870) and Salamon János Petényi (1799–1855) in zoology, József Sadler in botany, and later from 1866 József Krenner (1839–1920) in the geological collections.

On April 4th 1843 Ágoston Kubinyi (1799–1873) became director of the National Museum (Fig. 1). He started his activity with the introduction of a new regulation of structure and function of the museum, for the first time in Hungarian language. The use of acquisition inventories became obligatory so the data of occasional and sparse acquisitions became systematically registered. The collections got to move to the newly built palace of the National Museum in 1846 where they were allocated fourteen rooms on the second floor (KUBINYI 1848). During this period, specimens for scientific research and those for display were not separated, thus time schedules of public visits and of scientific work had to be well organized in the same rooms, sometimes at the expense of the latter (FEJŐS & KOREK 1982).

SEPARATION

With the development of the Cabinet of Natural History and Technology the idea to separate the different collections into specific divisions emerged more urgently. After the death of József Sadler in 1849, the former adjunct curators

Imre Frivaldszky and Salamon Petényi became full curators and new adjunct curators have been employed: János Frivaldszky (1822–1895) to the zoological section, Gyula Kováts (1815–1873) to the botanical and mineralogical section and later after his death, Miksa Hantken (1821–1893) to the mineralogy. One of the curators was named leader („director”) to the entire Cabinet: Gyula Kováts from 1850 to 1865, then Miksa Hantken as honorary and János Frivaldszky as director.

After the Austro-Hungarian Compromise in 1867, József Eötvös (1813–1871) became minister for education and religion in the new government of Gyula Andrassy. The appointment of the main officers of the National Museum became his duty. Eötvös already had thoughts about the reorganization of the collections as well, as evidenced in a letter to his son Loránd Eötvös in 1869. (BENEDEK 1988, PAPP 2019). In this letter, he also mentioned his appointment of József Krenner as director of the Department of Mineralogy-Paleontology, since Krenner was a natural history teacher of his son.

The reorganization of the National Museum finally happened as a result of the activity of the new general director, Ferenc Pulszky (1814–1897) (Fig. 2) who started his job on March 4th 1869. Unfortunately, all the detailed documents regarding the decision, correspondence and appointing letters, having been transported to the National Archives in 1934, were destroyed in World War 2 on January 25th 1945 (JÁNOSSY 1946). Although foreseeing the damage potentially caused by the war, photocopying of the documents and compilation of a registry has already started, the majority of these papers too were destroyed in a fire during the revolution of 1956 (BAKÁCS 1972, SZENTESI 2006). We can only piece together the background of the intention of director Pulszky from his memoirs which survived in his publications (PULSZKY 1875, 1888). His basic idea was to change the museum for the benefit of the public, and to elevate it to the quality level of other European museums.

In 1870 Pulszky divided the Natural History Cabinet into three separate divisions: the Mineralogical–Palaeontological, Botanical, and Zoological Departments. Two years later, the technological objects were pooled into the Ethnographical Department. Apart from these, the National Museum consisted of the Archaeological Department, the Picture Gallery, and of course the original Széchényi National Library. Pulszky formulated a new Regulation of Structure and Function for all these sections. New employees, curators and other personnel were listed, and even the furniture of the rooms became determined. All the sections received a professional library, and the government even accepted the proposal by the new director for an appropriate heating system to the rooms.

On January 22nd 1870 excellent scientists were appointed as heads of each new department:

- Mineralogical–Palaeontological Department: József Krenner
- Botanical Department: Viktor Janka
- Zoological Department: János Frivaldszky

Heads of the further departments were: Flóris Rómer (Archaeological Department), Antal Ligeti (Picture Gallery), Vilmos Fraknói (Széchényi National Library), and from 1872 János Xántus (Ethnographical Department). The anthropological collection at this time was part of the Archaeological Department, and consisted mainly of skeletal remains from archaeological excavations throughout the country. Initiated by Flóris Rómer, the International Congress of Anthropology and Archaeology was held in Budapest in 1876, and it significantly boosted anthropological research in Hungary (BERNERT 2018). In 1895 an anthropological laboratory was set up in the National Museum, and later together with the anthropological collection it was transferred to the Ethnographical Department in 1902 (SEMAYER 1902). To develop them into a separate department was first proposed much later, only in 1926 (BARTUCZ 1926). Finally, after the National Hungarian Natural History Museum was formed still under the umbrella of the National Museum, its fifth large department, the Department of Anthropology was established in 1945 (NEMESKÉRI 1961).

MINERALOGICAL-PALAEONTOLOGICAL DEPARTMENT

Head of the Mineralogical–Palaeontological Department was József Krenner in 1870 (Fig. 3). His life and activity in the museum has been published by several authors (MAURITZ 1933, NAGY 1990, NAGY 1996, PAPP et al. 1994). He started his career in the Natural History Cabinet as adjunct museologist in 1866. Similar to most contemporary scientists he too held a position at the university as adjunct professor at the Department of Mineralogy and Geology. Slowly progressing in both position, in 1869 he became museologist in the museum, then senior museologist and director in 1870; while at the university full professor in 1870, and head of department from 1894. Probably it was also an advantage for his career that he had good relations with the Eötvös family (PAPP 2019): Krenner was one of the teachers of József Eötvös' son, Loránd, and the father – as minister of religion and education – was the one to later appoint him as director to the Mineralogical–Palaeontological Department.

The mineralogical and petrological material of the museum contained 12 441 objects as of 1870 (KRENNER 1902). The same year a major acquisition was the collection of the Princes Lobkowitz which consisted of 40 thousand specimens; its interesting political story was presented by novelist Ferenc Móra (MÓRA 1929). The following gives an approximate idea of the size of the collection (KRENNER 1871): the entire material weighed 80 000 kilograms, and eleven railway wagons were needed to transport it; the registry book of the collection by itself was almost 200 kilograms! Despite the damage caused by the 1956 museum fire in the Lobkowitz collection, the remaining minerals still represent an impressive part of the present Department of Mineralogy and Petrology (PAPP & VINCZÉNÉ SZEBERÉNYI 1994).

In addition to Krenner, further officers of the Department in the subsequent decades were: József Paszslavszky (1846–1919) between 1870–1873, Károly Wissinger (1846–1893) between 1870–1876, Albert Baczoni (1842–1909) in 1873, Károly Molnár (1849–1918) in 1874, Lajos Lóczy sr. (1849–1920) between 1874–1883, Sándor Schmidt Sándor (1855–1904) between 1876–1894.

The greatest museum maecenas of the 19th century was Andor Semsey (1833–1923), who deliberately devoted his entire wealth to acquire collections for the museum, especially minerals. He was awarded honorary titles of the Department: senior museologist from 1882, then honorary director from 1902. It is also worth mentioning two more people: József Loczka (1855–1912) and Ágoston Franzenau (1856–1919) who served in the Department as museologists from 1882. Loczka was the first chemist in the museum, dealing with chemical analysis of minerals in the laboratory established in 1882. However, due to the situation at that time, and because Krenner was also head of department at the university where better laboratory conditions have been developed, the technical equipments were, and still are, much weaker in the museum than it would be necessary for mineralogy (PAPP et al. 1994).

The palaeontological collection was from the beginning considered as a combination together with the mineralogy and petrology. Krenner himself was a mineralogist, and he also chose his colleagues accordingly, but in his early career he also dealt with geological and vertebrate palaeontological problems (Fig. 4). In the Department, Ágoston Franzenau and Lajos Lóczy Sr. had palaeontological publications as well. Andor Semsey mainly purchased minerals and meteorites for the museum, but also acquired several beautiful palaeontological specimens. Lóczy participated at the Central and East Asian expedition organized by Count Béla Széchenyi in 1877–1890, from which he brought back more than two hundred valuable fossils. Ágoston Franzenau on the other hand was the best Foraminifera researcher of his age (KECSKEMÉTI & NAGY 1994).

In 1889 Krenner summarized the work order of the Mineralogical-Palaeontological Department. He recognized four different collections: that of mineralogy, petrography, meteorites, and of palaeontology. Personnel of the department was 6 people altogether. Work time for the museologists was from 9 a.m. to 1 p.m., whereas for the others until 5 p.m. Opening time for visitors was decided separately. Inventory books became obligatory, and all activities had to be registered according to prescribed forms.

Further history of the Mineralogical-Palaeontological Department, which later in 1939 has been divided into two: as Department of Mineralogy and Petrology, and Department of Palaeontology and Geology, are to be found in detail in the book edited by Tibor Kecskeméti and Gábor Papp (KECSKEMÉTI & PAPP (eds) 1994).

BOTANICAL DEPARTMENT

Following the death of József Sadler in 1850, the mineralogist Gyula Kováts became the one supervising the botanical collection. According to FILARSZKY (1902) he did not really care about the herbaria, but judging from the registry sheets that survived in the Science History Collection of HNHM Kováts in fact made precious notes of the acquisitions. Because of his illness from 1863 his activities declined (GÖNCZY 1874), and after 1865 he resigned as a museologist. After that there was no curator for the botanical collection up until 1870, when a proper botanist was appointed as head of the Botanical Department. He was Viktor Janka (1837–1890) (Fig. 5), whose career was supported by Lajos Haynald (1816–1891), the influential Archbishop of Kalocsa, with a passionate interest in botany („*scientia amabilis*”). Haynald established a fund of 12 000 Hungarian forint to support botanical research. He also bequeathed his large botanical collection to the museum.

The Botanical Department in 1870 consisted of the following collections: „1. *Herbarium, i.e. collection of dried plants for floristic purposes, 2. Technical collections such as wood samples, fruits made of wax, and other curiosities, 3. Botanical library.*” Soon the technical collections were transferred to an educational institute. The Herbarium contained 6 major collections all connected to a prominent scientist: Pál Kitaibel, István Lumnitzer, András Wolny, József Sadler, Ernő Simonyi, and Gyula Kováts (JANKA 1880).

Viktor Janka started to enlarge the botanical collection that had been somewhat neglected after Sadler with great enthusiasm. He united the six collections mentioned above – with the exception of Kitaibel's – into one large Herbarium. He acquired further private herbaria, but also organized his own collecting trips: two times in 1871 and 1872 to Turkey of that time (today Bulgaria). The handwritten collecting diaries of these trips are kept in the Science History Collection of HNHM (Fig. 6). Later Janka also went to Transylvania, Italy and to the island of Malta. The staff of the Botanical Department in that time and still for a decade was only one museologist and one museum servant (JANKA 1880). A complete biography of Viktor Janka, unfortunately, has never been published, his activity can only be remembered by a short article (PRISZTER 1990), and by a more comprehensive overview about the contemporary botanists (PIFKÓ 2019).

The next head of the Botanical Department was Gyula Istvánffi (originally Schaarschmidt) (1860–1930), who mainly dealt with cryptogam plants. He worked in the museum from 1889 until 1897, when he accepted a university professor job in Kolozsvár, Transylvania. His research field was mushrooms and the various plant diseases caused by fungi. During this period, in 1892, the museum received Lajos Haynald's large herbarium of 110 000 sheets and his rich botanical library. The Haynald's Collection is today incorporated into the general herbarium of the department, but it is still one of the most valuable treasures of the Hungarian Natural History Museum (BAUER & BAJZÁTH 2016).

Lajos Kossuth's famous plant collection was also acquired at this time, and along with the original storing cabinets it is the Department of Botany's gemstone today.

The next important botanical acquisition was the collection of Frigyes Hazslinszky (1818–1896) containing mosses, lichens, and other cryptogams. However, even before that happened in 1894, already with the arrival of Haynald's Collection the rooms for the Botanical Department in the building of the National Museum proved to be too small. The Botanical Department became the first natural history collection which had to move out from the unified location of the museum, and found its place in 1892 in private apartments under 1 Széchenyi street, Budapest.

During the leadership of Gyula Istvánffi the Botanical Department got a new employee, the excellent botanist Jenő Bernátsky (1873–1944). In 1898 Istvánffi was replaced as head by Aladár Richter (1868–1927), but only for a half a year, because he accepted a professor status at the University of Kolozsvár afterwards. Subsequently, the Botanical Department became much more stable and successful under the new leader, Nándor Filarszky (1858–1941). He was head of department for almost thirty years, and during this period, also due to the substantial increase in number of the scientific staff, the Botanical Department of the Hungarian National Museum became one of the most important centers of botanical research in Hungary. Its further history can be found in detail in the booklet published on the occasion of the 125th anniversary of the Department in 1995, edited by Krisztina Buczkó and Miklós Rajczy (BUCZKÓ & RAJCZY (eds) 1995).

ZOOLOGICAL DEPARTMENT

Objects of the zoological collections and other acquisitions can rather easily be recalled in the contemporary registry books, which had already been used at the very beginning of the museum. All animal objects in the 1821 „*Catalogus Reinventationalis Rerum Naturalium et Artefactorum in Camera Naturae & Artis Productorum Musei Nationalis Hungarici praeexistentium*” have been copied according to the different taxonomical groups into so called „*Consignatio*” (e.g. „*Consignatio Molluscorum*”, for mollusks). On the first zoological page of the 1821 *Catalogus* we can read about the arrival of seven specimens of *Apus pisciformis* (= *Branchipus pisciformis*, or in its presently valid name *Branchipus schaefferi*, a freshwater crustacean). From 1821 until 1850 there was no uniform, numbered inventory book, only separate lists for the different acquisitions. They also compiled an index to these pages from 1824 to 1849. The items received registry numbers only from 1850 onwards; the first one (1/1850) being a „a gift by Gyula Kováts museologist, *Typhlobdella kovátsii*, Aggtelek Cave”. From 1850 onwards there were two separate zoological inventory books, one for invertebrate and one for vertebrate animals. (In the beginning, technological objects were also

listed together with invertebrate animals.) The two inventories have continued until December 31st 1898; that of the invertebrates is kept in the Science History Collection of HNHM, whereas the vertebrate inventory book can be found in the Mammal Collection of the present Department of Zoology.

At the end of 1849 there were altogether 32 000 specimens of invertebrate, and 3500 of vertebrate animals in the zoological collections. In the next twenty years there was an enormous attempt to increase the collections, primarily as a result of the activity of Imre Frivaldszky. With important domestic and foreign collections and donations, the number of zoological objects increased by 150 000 up until 1869 (FRIVALDSZKY 1880).

János Frivaldszky (1822–1895) was appointed head of the Zoological Department in 1870, but had already been working there from 1849 (Fig. 7). His biography has been written by among others Ernő Csiki (CSIKI 1903), and his descendant János Frivaldszky Sr. (FRIVALDSZKY 2015), but we can get an excellent overview of Frivaldszky's importance in the museum from the book on entomological research by Károly Vig as well (VIG 2019). In the subsequent ten years the Zoological Department was enriched by a further 170 000 specimens, including important exotic collections such as the 85 000 exemplars of János Xántus's East Asian expedition (FRIVALDSZKY 1880). Similar exotic acquisitions generated a fierce discussion between Frivaldszky and the renowned archaeologist Flóris Rómer, contemporary head of the Archaeological Department. Rómer published a short essay in 1869 in a daily journal where he, reformulating the mission of the National Museum, argued against the expensive acquisitions of „useless curiosities from overseas”, stating that even the name of „National Museum” should be changed if such foreign material has preference (RÓMER 1869). Frivaldszky felt personally attacked by that, because he was always in favour to purchase exotic collections of Hungarian naturalist travellers. He wrote a counter-essay which however, as far as we know remained unpublished, and tried to explain to Rómer that the museum is the pantheon of science, and as such it cannot be limited to the culture of a certain country, because science itself is the property of every nation.

The next officers of the Zoological Department until the centenary of 1902 are as listed here (HORVÁTH 1902): taxidermist István Dréher (1825–1888) from 1866 until his death; ichthyologist and herpetologist János Karl (Károli) (1842–1882) from 1870 until his death; hymenopterist Sándor Mocsáry (1841–1915) from 1870, later head of department (see also VAS 2015); Géza Horváth (1847–1937) from 1873, later head of department but also general director of the entire National Museum; Ottó Herman (1835–1914) for 4 years between 1875–1879, when he became a member of parliament, and who also started in 1877 *Természetrajzi Füzetek*, the first independent periodical of the natural history departments (HERMAN 1877); ornithologist Gyula Madarász (1858–1931) from 1880, later head of department; helminthologist László Örley (1856–1887) from 1882 until his death; Jenő Daday (1855–1920), specialist of crustaceans and other

invertebrates, from 1887 to 1902; Adolf Lendl (1862–1943) from 1889 to 1894 when he established his own taxidermy enterprise (KORSÓS 2018); coleopterist Dezső Kuthy (1844–1917) from 1894; dipterist Kálmán Kertész (1867–1922) from 1896, later head of department from 1912 until his death; coleopterist Ernő Csiki (Dietl) (1875–1954) from 1897, later head of department between 1924–1932.

By the centenary of the National Museum the number of preserved specimens in the Zoological Department almost reached 1 million: 910 000 invertebrate and 68 000 vertebrate animals (HORVÁTH 1902). It became a rule that museologists of the different departments cannot have private collections in the same subject, so all the new officers had to donate their collection to the museum at the time of their employment. However, in spite of the regulation, certain large and important private collections have still been purchased from the yearly budget of the department: e.g. insects of Lajos Bíró, bird eggs of Gyula Madarász, or amphibians and reptiles of Lajos Méhely (HORVÁTH 1902).

The further history of the Zoological Department was written up by KORSÓS (2002) on the occasion of the 100 year anniversary of the zoological periodical *Állattani Közlemények* which coincided with the bicentenary of the foundation of the National Museum.

LOCATION HISTORY

The collections, gradually increasing in their size from their foundation, finally got to occupy their worthy location after several moves in 1947 in the museum building designed by Mihály Pollack and erected in ten years starting in 1937. It is the present building of the National Museum on Museum Boulevard in Budapest. The natural history departments in 1870, situated in fourteen rooms on the second floor of the building (Fig. 8).

However, since over time the location became more and more crowded, and since the new director, Ferenc Pulszky's intention was to make the museum socially useful – that is, the collections should serve the purposes of scientific research as well as of the general public – the idea arose that certain collections should be moved from the main building. In 1871, the house of representatives decided to set up a committee to investigate the conditions and to submit a proposal to parliament about the reorganisation and new location of the collections. The members of the committee were excellent scientists, and they started examining the current state of the departments of the National Museum one by one. The reports compiled by representative Károly P. Szathmáry have been published in three chapters in the journal *Budapesti Közlöny*, year 1874, volume 8, Nos 49, 50 and 51. With regards to the natural history departments, the primary assumption of the committee was „... to set up the collection on a certain location and in a way that both scientific and popular use can be guaranteed.” They proposed to unite the geological and paleontological collections of the museum with that of

the National Geological Institute, and similarly, to move the museum herbaria to the botanical building of the Royal Budapest University, which was just under preparation. The zoological department was reviewed by the subcommittee led by Tivadar Margó university professor, and according to their opinion „*to set up a new zoological collection is a priority over any other natural history collections because of the large size and number of the objects.*” They also stated that in order to reach this purpose in the building the ethnographical collection had needed to be moved to another location. The report also said that the valuable ethnographical collection of the National Museum can find its proper place in the future Technical Museum. This „Industrial” Museum received its first building in 1877 on the Sugár street (today Andrássy street), and in 1896 it would move to its final location in the beautiful Museum of Applied Art designed by Ödön Lechner (Ács 2006). That same year the National Gallery got its own building as well on Heroes’s Square, constructed for the millenium festivities.

With these relocations the remaining collections in the National Museum building gained some air, but the Botanical Department due to its important acquisitions had to move anyway, first to the apartments at 1 Széchenyi street. Its place on the second floor of the National Museum were occupied by the Mineralogical-Palaeontological Department, and for the Zoological Department were left only eight rooms in the southern wing of the building. The number of the zoological objects at this time has reached one million (HORVÁTH 1902).

Already from the beginning there were several attempts to initiate an independent Natural History Museum in Hungary. In the reports of the house of representatives „*Képviselőházi irományok*”, year 1878, volume XXIV, No. 1059 we can read: „*The present House of Parliament could be turned into the national gallery, then the technical museum could be located on the second floor of the National Museum, and for the natural history departments a completely new Natural History Museum should be devoted.*” In another report of 1889, the demand for an independent, newly built museum for the natural history collections was formulated again.

Whereas the Botanical Department had already moved a second time, from the Széchenyi street location to the second floor of the building of the Hungarian Academy of Sciences, the Zoological Department in 1902 was still in the National Museum building, on the second floor in the same eight rooms (HORVÁTH 1902). The events however, gained speed at this time, because of the urgent situation arising from lack of space. In 1906, a new Natural History Museum was planned on the place of the National Hippodrom. In 1905, Adolf Lendl designed a beautiful art nouveau building at Vérmező, then again in 1919 he was asked to plan another one in Lágymányos. Nevertheless, a real decision has never been made and construction never started. In 1932 Géza Gyula Fejérváry, noted herpetologist and palaeontologist, stated sadly in his posthumous published booklet (FEJÉRVÁRY 1932):

„There is a complete lack of a uniform viewpoint, comprehensive direction, and in this respect only dissonance results from the vague idleness and the individuality of the leaders.”

In the meantime, the Zoological Department had to finally move out of the main building of the National Museum, due to lack of space. Although in the June 7th 1925 issue of the *Nemzeti Újság* Bálint Hóman general director published a sentence about the new building of the zoological department, and also said that this building is already available, in the same year the collections had been moved to a private apartment in Szentkirályi street, then in 1928 once more to a bank building purchased for the department in 13 Baross street. (The majority of the Department of Zoology of the HNHM is still at this place.)

Though the VIIIth parliamentary law in 1934 established the National Natural History Museum within the framework of the Hungarian National Museum, the natural history departments remained still in three, and later in 1945 with the addition of the Department of Anthropology, in four different parts of Budapest, and have never received their worthy, uniform location even until today. „As long as the uniform location of the departments of the Natural History Museum remains unsolved, an integrated management cannot be possible.” (KOCH 1944)

*

Acknowledgements – I thank Alfréd Dulai, Zoltán Fehér, Gábor Papp, and Erzsébet Szurdoki, department heads of the Hungarian Natural History Museum, for the permit to use historic sources. Angéla Matuszka, head of the HNHM Library helped to find documents in the Science History Collection and Archives of HNHM. Zsolt Bálint, Csaba Horváth, Tibor Kecskeméti, István Matskási, and Dániel Pifkó gave valuable comments to the manuscript. I am grateful to all of them for their support in writing this article.

IRODALOM – REFERENCES

- ÁCS P. 2006: Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete. [Architectural history of the palace of Museum of Applied Art.] – In: PATAKI J. (ed.): *Az idő sodrában. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek története. [In the current of time. History of the collection of the Museum of Applied Art.]* – Iparművészeti Múzeum, Budapest, pp. 11–17.
- BAKÁCS I. 1972: A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945. [History of archives of the Hungarian National Museum in the frame of National Archives 1934–1945.] – *Levéltári Közlemények* 43: 33–84.
- BÁLINT ZS. 2008: Lepidoptera collections of historical importance in the Hungarian Natural History Museum. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 100: 17–36.
- BARTUCZ L. 1926: Az antropológiai kutatások jövőjének biztosítása hazánkban. [The future of anthropological research in Hungary.] – *Antropológiai Füzetek* 2(5-6): 41–51.

- BAUER N. & BAJZÁTH J. 2016: „igéző virágok szemlélésében” – Haynald Lajos természetrajzi hagyatéka. 200 éve született Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek. [„in contemplation of mesmerising flowers” – Lajos Haynald's inheritance.] – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 108 pp.
- BENEDEK M. (ed.) 1988: *Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz.* [József Eötvös's letters to his son, Loránd Eötvös.] – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 154 pp.
- BERLÁSZ J. 1967: Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele. [The foundation document of the National Széchényi Library.] – *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–66*: 182–192.
- BERNERT Zs. 2018: A történeti embertan kezdetei Magyarországon. [The beginning of historical anthropology in Hungary.] – *Határtalan Régészet* 3(2): 84–86.
- BUCZKÓ K. & RAJ CZY M. (eds) 1995: *125 éves a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára.* [The Department of Botany of the Hungarian Natural History Museum is 125 years old.] – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 64 pp.
- CSIKI E. 1903: Frivaldszky János. [János Frivaldszky.] – *Rovartani Lapok* 10(2): 23–25.
- DUX A. 1857: *A Magyar Nemzeti Múzeum. Útmutató ennek műkincsgyűjteményeiben.* [Hungarian National Museum. Guide to its collections.] – Lampel Róbert, Pest, 84 pp.
- FEJÉRVÁRY G. Gy. 1932: *A Természettudományi Múzeum kérdése.* [The issue of the Natural History Museum.] – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 30 pp.
- FEJŐS I. & KÖREK J. 1982: *A Magyar Nemzeti Múzeum története.* [History of the Hungarian National Museum.] – Budapest, 44 pp.
- FILARSZKY N. 1902: A növénytani osztály története és jelen állapota. [History and present state of the botanical department.] – In: *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából.* [Past and present of the Hungarian National Museum on the occasion of the centenary of its founding.] Hornyánszky, Budapest, pp. 261–276.
- FRIVALDSZKY J. 1880: A Magyar Nemzeti Múzeum állattári osztályának történetéhez. [To the history of the zoological department of the Hungarian National Museum.] – *Természettudományi Füzetek* 4(1–2): 3–13.
- FRIVALDSZKY J. 2015: *Frivaldszky János (1822–1895) az entomológus, akadémikus és muzeológus.* [János Frivaldszky (1822–1895) entomologist, academician and museologist.] – Primaware Kiadó, Szeged, 54 pp.
- GÖNCZY P. 1874: Kovács Gyula életrajza. [Gyula Kovács's biography.] – *Természettudományi Közöny* 6(56): 160–164.
- HERMAN O. 1877: Megnyitó. [Opening remarks.] – *Természettudományi Füzetek* 1(1): 3–8.
- HORVÁTH G. 1902: Az állattár története. – In: *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából.* Hornyánszky. [Past and present of the Hungarian National Museum on the occasion of the centenary of its founding.] – Budapest, pp. 211–221.
- JANKA V. 1880: A Magyar Nemzeti Múzeum fűvészeti osztályának történetéhez. [To the history of the botanical department of the Hungarian National Museum.] – *Természettudományi Füzetek* 4(1–2): 13–16.
- JÁNOSY D. 1946: Budapest ostroma és az Országos Levéltár. [Siege of Budapest and the National Archives.] – *Levéltári Közlemények* 24: 1–11.

- KECSKEMÉTI T. & NAGY I. Z. 1994: A Magyar Természettudományi Múzeum őslattani gyűjteménye (Föld- és Őslénytár). [The palaeozoological collection of the Hungarian Natural History Museum.] – In: KECSKEMÉTI T. & PAPP G. (eds): *Földünk hazai kincsházái. [Hungarian treasure troves of our Earth.]* – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 51–67.
- KECSKEMÉTI T. & PAPP G. 1994a: A Magyar Természettudományi Múzeum földtani gyűjteményeinek általános áttekintése. [General overview of the geological collections of the Hungarian Natural History Museum.] – In: KECSKEMÉTI T. & PAPP G. (eds): *Földünk hazai kincsházái. [Hungarian treasure troves of our Earth.]* – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 27–32.
- KECSKEMÉTI T. & PAPP G. (eds) 1994b: *Földünk hazai kincsházái. [Hungarian treasure troves of our Earth.]* – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 432 pp.
- KOCH S. 1944: Országos Magyar Természettudományi Múzeum. [National Hungarian Museum of Natural History.] – *Délvidéki Szemle* 3(4): 167–172.
- KORSÓS Z. 2002: A 200 éves Magyar Természettudományi Múzeum Állattára. [A short history of the Department of Zoology, belonging to the 200 years old Hungarian Natural History Museum.] – *Állattani Közlemények* 87: 21–30.
- KORSÓS Z. 2018: Preparátorból igazgató. [From taxidermist to director.] – *Budapest folyóirat* 41(1): 7–10.
- KORSÓS Z. & HORVÁTH Cs. 1996: A Magyar Természettudományi Múzeum rövid története. [A brief history of the Hungarian Natural History Museum.] – *Magyar Múzeumok* 2(4): 5–9.
- KRENNER J. 1871: A Lobkowitz-féle ásványgyűjteményről. [On the Lobkowitz mineral collection.] – *Természettudományi Közlöny* 3(19): 37–39.
- KRENNER J. 1902: Az ásvány-öslénytár története. [History of the Mineralogical-Palaeontological Department.] – In: *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából. [Past and present of the Hungarian National Museum on the occasion of the centenary of its founding.]* – Hornyánszky, Budapest, pp. 305–315.
- KUBINYI Á. 1848: *A' Magyar Nemzeti Museum. [Hungarian National Museum.]* – Trattner-Károlyi, Pest, 52 pp.
- MAURITZ B. 1933: Krenner József emlékezete. [In remembrance of József Krenner.] – In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek* 21(18): 27 pp.
- MÁTRAY G. 1868: *A magyar nemzeti múzeum korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre. [Eras of the hungarian national museum with particular regard to the last 25 years.]* – Ny. Bucsánszky A., Pest, 92 pp.
- MILLER J. F. 1807: *A' nemzeti gyűjtemények elintézése' feltételei Magyar ország hazafiai' számára. Museum Hungaricum excelsis regni proceribus et inclitis statibus ac ordinibus exhibitum.* – Királyi Magyar Universitas betűivel, Buda, 30 pp.
- MÓRA F. 1929: Lobkowitz herceg kövei. [The stones of Prince Lobkowitz.] – In: *Budapest folyóirat* 1976, 14(6): 20–21.
- NAGY B. 1990: Megemlékezés Krenner Józsefről, születésének 150. évfordulóján. [In remembrance of József Krenner on the 150th anniversary of his birth.] – *Földtani Közlöny* 120: 109–120.
- NAGY B. 1996: *Krenner József. [József Krenner.]* – A múlt magyar tudósai. [Hungarian scientists of the past.] – Akadémiai Kiadó, Budapest, 151 pp.

- NEMESKÉRI J. 1961: Fifteen years of the Anthropological Department of the Hungarian Natural History Museum (1945–1960). – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 53: 615–639.
- PAPP G. 1992: Dr. Lajos Tehel (1769–1816), the first curator of our museum. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 84: 195–197.
- PAPP G. 2019: „... hálás tanítványa, Loránd” – Eötvös Loránd és Krenner József barátságáról. [“... your grateful pupil, Loránd” – on the friendship of Loránd Eötvös and József Krenner.] – *Annales Musei historico-naturalis hungarici* 111: 61–77.
- PAPP G., SZENDREY G. & VINCZÉNÉ SZEBERÉNYI H. 1994: A Magyar Természettudományi Múzeum Ásvány- és Kőzettárának története. [History of the Department of Mineralogy and Petrology of the Hungarian Natural History Museum.] – In: KECSKEMÉTI T. & PAPP G. (eds) (1994): *Földünk hazai kincsesházai. [Hungarian treasure troves of our Earth.]* – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 33–46.
- PAPP G. & VINCZÉNÉ SZEBERÉNYI H. 1994: A Lobkowitz hercegek gyűjteménye. [Collection of Princes Lobkowitz.] – In: KECSKEMÉTI T. & PAPP G. (eds) (1994): *Földünk hazai kincsesházai. [Hungarian treasure troves of our Earth.]* – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 47–49.
- PIFKÓ D. 2019: Botanikai élet a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918) II. Kulturális és tudományos intézmények. [An overview of botany in Hungary during the dualistic era (1867–1918) II. Cultural and scientific institutions.] – *Botanikai Közlemények* 106(1): 1–40.
- PRISZTER SZ. 1990: Huszártisztból botanikus. [From hussar to botanist.] – *Természetbúvár* 45(5): 35.
- PULSZKY F. 1875: A múzeumokról. [On the museums.] – *Budapesti Szemle* 8(16): 241–257.
- PULSZKY F. 1888: A Magyar Nemzeti Múzeum. [Hungarian National Museum.] – *Magyar Salon* 8: 450–461.
- RÓMER F. 1869: A magy. nemzeti muzeum rendeltetése. [Mission of the hung. national museum.] – *A Hon* 7(287)
- SEMAYER V. 1902: Az embertani gyűjtemény. [The anthropological collection.] – *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából.* Hornyánszky, Budapest, pp. 373–374.
- SZALAY I. 1902: A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása és fejlődése a mai napig. [History and development of the Hungarian National Museum from its foundation to the present day.] – In: *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából. [Past and present of the Hungarian National Museum on the occasion of the centenary of its founding.]* Hornyánszky, Budapest, pp. VII–XL.
- SZENTESI E. 2006: Szobrásattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában. I. Pulszky Ferenc görög szobrásattörténeti másolatgyűjteménye. [Facsimile collections from the history of sculpture in the last third of the 19th century in the Hungarian National Museum.] – *Művészettörténeti Értesítő* 55(1): 1–94.
- VADAS F. 1994: Új Nemzeti Múzeum és Könyvtártervek századfordulón. [New plans of the National Museum and Library at the turn of the century.] – *Ars Hungarica* 22(1–2): 137–146.
- VAS Z. 2015: A Hártyásszárnyúak Gyűjteményének története. [A brief history of the Hymenoptera Collection, HNHM.] – *Annales Musei historico-naturalis hungarici* 107: 87–100.

- VIG K. 2019: *A rovarantani kutatások története Magyarországon*. [History of entomological research in Hungary.] – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely, 727 pp.
- VITÁLIS GY. & KECSKEMÉT T. (eds) 1991: *Museums and collections in the history of mineralogy, geology and paleontology in Hungary*. – Annals of the History of Hungarian Geology, Special Issue 3, Hungarian Geological Survey & Hungarian Geological Society, Budapest, 440 pp.